

UDC: 340.15(497.11)"13"
340.141:176.6-055.2(497.11)"04/14"
343.255:176.6-055.2(497.11)"04/14"

CERIF: H220, H300, S149

DOI: 10.51204/HLH_25103A

Данка РЕНОВИЦА*

КАЖЊАВАЊЕ ПРЕЉУБЕ У ДУШАНОВОЈ КОДИФИКАЦИЈИ, СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ЧЛ. 54 ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА

У раду се разматра иде се и у ком контексту појављује појам прељубе, какву тежину она има у одређеним околностима и у каквој је сразмери по кажњавању у односу на остале сличне деликте. Посебна пажња биће посвећена члану 54. Душановог законика. Браколомници би се кажњавали општим телесним казнама. У овој области можемо преиспитивајући утицај ромејској праву на средњовековно српско право. Маџија Власићар у Синџаји синоније прељубу међу похотним делима. Проучавањем средњовековног законодавства, извештено Душановог законика, јавља се више питања. Постоји ли доминација казни световној или црквеној карактера, те какав је однос средњовековног законодавца према деликту као што је прељуба? Једно у низу питања које подстиче ова тема свакако је и питање сталешке и женске часије, као и положаја жене у средњовековном друштву уопште.

Кључне речи: Прељуба. – Сексуални деликти. – Душанов законик. – Казне. – Морал. – Власићела.

1. БИБЛИЈСКИ ПОЈАМ ПРЕЉУБЕ

„Кроз већи део историје човечанства, прељуба је у очима закона виђена као злочин – злочин који су најчешће могле починити удате жене и њихови љубавници (али не и обрнуто).“¹ Прељуба спада у ненасилне сексуалне деликте. Као ванбрачни чин увек се сматрала

* Студент друге године Правног факултета Универзитета у Београду, dankarenovica1@gmail.com. Рад је први пут презентован на Јусторији 2023. године на Правном факултету Универзитета у Београду.

1 Nina Kršljanin, „Adultery as a Crime in the Western World and Beyond: From a Man's Property to (In)Fidelity, from Discrimination to Decriminalization“, Dragica Vujadinović, Antonio Alvarez del Cuvillo, Susanne Strand (eds.), *Feminist Approaches to Law: Theoretical and Historical Insights*, Springer, Cham 2023, 130.

неприхватљивом на друштвеној, верској, моралној, па чак и на законској основи. Почевши још од права најстаријих цивилизација налазимо на осуду оваквог понашања, као и на ригорозне казне које би у том случају уследиле учиниоцима. Ипак, данас је овај чин увелико декриминализован, те са собом не носи нарочите последице, поготово не правне.

Корене осуде прељубе налазимо у Старом завету и бројним правним споменицима пре њега. „Једна од десет заповести забрањује прељубу, а друга забрањује чак и да се пожели туђа супруга или слушкиња.“² Сматра се да ће Бог неминовно казнити прељубнике. Санкција која се предвиђа је полно неутрална, те тражи смрт за оба прељубника.³ „Жене су склоне греху и Стари завет, али и клинописни зборници, упозоравају мушкарце да се клоне туђих жена, јер ће их оне, попут блудница, увући у своју замку.“⁴ У већини античких права, па и у Старом завету, кажњава се искључиво прељуба жене, док се, очигледно фаворизован, мушкарац кажњава изузетно, као љубавник удате жене.⁵ Прељуба је тема која се понавља у *Постњању*, и сматра се озбиљним грехом у Мојсијевом закону.⁶ Библија допушта окончање брака због неверства брачног друга.⁷ По хришћанском схватању, брак је ипак веза која је предодређена за вечно трајање.⁸ Сходно томе, треба имати у виду да одлуку за окончање брака не треба донети олако.⁹

У Новом завету се под прељубом, у суштини, подразумевају полни односи у које својевољно ступају особа која је у браку, било да је мушкарац или жена, и неко ко није њен брачни друг.¹⁰ Исус је поучавао своје следбенике да се клоне прељубе.¹¹ Прељубници крше свечано обећање које су дали свом брачном другу на венчању. То је такође грех против Бога.¹² Прељуба на окрутан начин раздваја децу

2 Војислав Станимировић, „Правни положај жене у Старом завету и Курану“, *Архив за правне и друштвене науке* 4/2020, 109.

3 Лев 20:10; Поновљени закони 22:22.

4 В. Станимировић, 109.

5 „А човек који је учинио прељубу са женом другог човека, чак и онај који је учинио прељубу са женом свог суседа, прељубник и прељубница нека се погубе“ (Лев 20:10).

6 Пост 38.

7 Мт 19:9.

8 Кор 1, 7:39.

9 Малахија 2:16; Мт 19, 3-6.

10 Јн 24:15; Пословице 30:20.

11 Мт 5, 27-28; Лк 18, 18-20.

12 Пост 39, 7-9.

од родитеља уколико дође до развода, те уопште руши концепт породице на којој хришћанство инсистира као на главној институцији и стубу сваке моралне и здраве заједнице.

Може се рећи да је сам појам прељубе остао непромењен у свом примарном значењу, док су пропратне околности варирале у зависности од времена и места, те владајућих друштвених, моралних и религијских стандарда.

2. ПРЕЉУБА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ ЕВРОПИ

Казнена политика средњег века је специфична и представља одраз тадашњих политичких, верских и друштвених прилика. Непобитан је и утицај религије на санкције и морална гледишта која су их пратила. Прељуба је, дакле, као сексуални деликт, на тлу средњовековне Европе номинално забрањена. Сматрана је озбиљним грехом јер су чињењем прељубе изневеравани брачни завети, и једна од њених последица је могла бити и ванбрачна трудноћа.¹³

Специјалан однос према прељуби на средњовековном европском тлу био је резултат различитих фактора. У том смислу, уочава се значајан утицај патријархалног поретка и принципа које је представљао, који су знатно утицали на јаку осуду и морални отклон према прељубницама. У ту сврху вреди поменути и проблематику очинства која би се том приликом јављала, а што је у вишим слојевима друштва свакако представљало и ваљан разлог за покретање питање наслеђивања престола.

Треба имати на уму да је у средњем веку дошло и до процвата хришћанства, те се у погледу сексуалних деликата бележи снажан религијски утицај. Ова материја је стога била превасходно остављена хришћанским црквама, а секуларно законодавство је у том смислу пружало потпору.¹⁴ Црква је у том правцу допринела ставу да се жена прељубница мора строго казнити без изузетка, јер је осрамотила и обешчастила мужа и своју породицу.¹⁵ У прилог томе, Кршљанин напомиње да је у очима тадашњих законодаваца појам прељубе био виђен најпре кроз призму женског неверства.¹⁶ Иако

13 James A. Brundage, *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*, The University of Chicago Press, Chicago – London 1987, 42.

14 N. Kršljanin, „Adultery as a Crime“, 134.

15 A. J. Brundage, 462–463.

16 „Класична слика прељубе јесте била да се за прељубу суштински кажњавају само удата жена и њен љубавник (био он ожењен или не), док се ожењен мушкарац који би ступио у сексуалне односе са неком другом женом кажњавао

је неједнакост између полова опстала као једна од главних одлика третмана овог сексуалног деликта у средњовековној Европи, нека истраживања средњовековне судске праксе западних европских земаља чак показују да су за прељубу много чешће осуђивани мушкарци, јер су на тај начин кварили хришћански идеал породичног и узорног мушкарца.¹⁷

Осврћући се на српско средњовековно право, у првом реду на Законоправило Светог Саве, примећује се, између осталог, да је – поред других набројаних разлога – управо *прељуба* виђена као ваљан разлог за развод брака.¹⁸ Ово без сумње говори о томе какав је био поглед законодавца, односно цркве, на институцију брака и на универзалне вредности које је нужно она подразумевала, а од којих се већина задржала до данас. Поред осталих бракоразводних узрока, попут завере против царства, рђавог рада о животу другог супружника или немогућности заједничког живота као нескривљеног узрока¹⁹, свакако се да закључити да је прељуба сигурно била један од чешћих скривљених узрока за развод брака у пракси.

3. ПРЕЉУБА У ДУШАНОВОМ ЗАКОНОДАВСТВУ

На тлу Византије долазило је до судара практичног хришћанског етоса и древних културних принципа усвојених у свести народа, што је свакако утицало и на право и начине кажњавања у држави. Византијско право је свој утицај на српско средњовековно право остварило кроз рецепцију и традицију, уобличено између осталог у *Скраћеној Синџаји* Матије Властара, која је служила као скраћена збирка грчких закона за цареve судије.²⁰ Може се приметити да кривична

само за блуд.“ Нина Кршљанин, *Правни положај жене у средњовековној Србији*, Правни факултет универзитета у Београду, Београд 2024, 298.

17 N. Kršljanin, „Adultery as a Crime“, 137.

18 „Дозвољени узроци за развод брака побројани су детаљно у Законоправилу, у 47. глави која садржи изводе из Јустинијанових новела. Веома екстензивна четврта глава 13. гране набраја прво разлоге због којих муж може оправдано отпустити жену, затим оне због којих се жена распушта са мужем, затим последице неоправданог једностраног разлога, и, коначно, разлоге за развод брака без кривице.“ Н. Кршљанин, *Правни положај жене*, 143.

19 Миодраг М. Петровић (прир.), *Законоправило Светога Саве на српскословенском и српском језику*, књига 1, Епархија жичка / манастир Жича / аутор, Манастир Жича 2004, 721–723.

20 „Кратки је законик пробран из ’великог законика’ ради практичне употребе, ради бржег проналажења сваких предмета, нарочито ’суда царског’. Једини је из тога закључак да је СС постала ради практичних сврха царских судова“. Алек-

дела против морала нису била многобројна међу прописима Душановог Законика. Црквено судство (или алтернативно област обичајног права) имало је надлежност над специфичним случајем прељубе лишене међусталешког карактера.²¹

3.1. ПРЕЉУБА У СИНТАГМИ МАТИЈЕ ВЛАСТАРА

Потпуна Синтагма Матије Властара обраћа пажњу на прељубу, држећи се строгих хришћанских начела сексуалног морала и породичне етике. Две главне окоснице овог нормирања јесу црквена правила Св. Григорија Ниског и Св. Василија Великог. Нужно је направити разлику између прељубе и блуда. Григорије Ниски доприноси томе у свом трећем правилу, које проналазимо у Законоправилу, где између осталог истиче и предвиђене казне.²² Прељуба, за разлику од блуда који је испуњење телесне жеље без наношења штете другоме, подразумева и злу намеру и неправду, те је време покајања удвостручено на осамнаест година, јер је у питању двоструки грех – грех незаконитог задовољства и увреда нанета другоме, о чему говори четрнаесто поглавље.²³ Василије Велики у свом тридесет седмом правилу наводи: „Ко је извршио блуд са туђом женом или другом која је верена, па се после њеног одласка опет саживео са својом женом, за прву треба да буде оптужен за прељубу, а за другу не, зато што је она слободна од мужа“.²⁴

сандар Соловјев, *Законодавство Свештеног Душана цара Срба и Грка*, Скопско научно друштво, Скопље 1928, 65.

21 „Душанов законик не помиње дела против морала, као што су блуд или прељуба уопште, него се упушта само у један специфичан случај, Ако властелинка учини блуд са својим човеком... (чл. 54), а све остале случајеве оставља црквеном суду и црквеној казни.“ Биљана Марковић, „Блуд“, Сима Ђирковић, Раде Михаљчић (прир.), *Лексикон српског средњег века*, Knowledge, Београд 1999, 60.

22 „Похотне грехе – прељубу и блуд једни сматрају за различите, а други за једне те исте. [Исти су] јер оба са туђим женама сагрешују, а разлика је – кад се другоме нанесе неправда и оскврнави жена његова. Блудник, пак, са слободном твори блуд. И због тога је починиоцу двоструког блуда, оскврнављеном у прељуби, одређено време као и ономе ко се са животињским скотинама оскврнавио, или са мушким полом, јер је двоструки грех таквих – и по основу незаконите сласти, и што увреду наносе оскврнавивши туђу жену. Али и међу онима који су тако нешто сагрешили постоји разлика, јер ће милостивије запрећење добити онај ко својом вољом дође на исповест, него онај ко је виђен и разобличен.“ М. Петровић, *Законоправило 1*, 582.

Види више у: Н. Кршљанин, *Правни положај жене*, 301–302.

23 Матија Властар, *Синџајма* (са српскословенског превела Татјана Суботин-Голубовић), САНУ, Београд 2013, 288.

24 *Ibid.*, 289.

За прељубнике закони налажу телесну казну одсецања носа, одмах након извршења казни шибања и шишања. Тридесет осма новела Василија Првог ту казну сужава на одсецање носа, док је муж прељубнице овлашћен да задржи њен мираз и да је пошаље у манастир да се замонаши, независно од њеног пристанка. Муж је такође овлашћен да некажњено убије прељубника уколико их затекне на делу и то у свом дому, док му убијање жене прељубнице није дозвољено.²⁵

Византија је такође неговала двоструке стандарде, па је тако мушкарац легално могао ступати у односе са својим робињама, конкубинама и проституткама, али није могао да заведе робињу другог мушкарца. Између осталог, прељуба од стране конкубине или веренице такође је сматрана озбиљним неверством – исто као и у случају брака – па је и кажњавана.²⁶ „Ко изврши прељубу са женом свога роба или са женом, мада удатом, развратном, која је са многима спавала, не подлеже оптужби за преступ прељубе, нити за блуд“.²⁷

Александар Соловјев наводи да су редактори Скраћене Синтагме пажљиво прерадили грађу која регулише ову област и испустили сва црквена правила, док су, са друге стране, већински преостала световна правила. Санкционисање прељубника предвиђено у Скраћеној Синтагми подразумева пре свега телесне казне батинања, и инфамне казне шишања и одсецања носа. Помиње се такође и боравак прељубнице у манастиру, у трајању од две године. По одслуженој казни муж има право да је врати натраг, али није обавезан.²⁸

4. ЧЛАН 54. ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА

Душанов законик је штур у погледу одредби брачног и породичног права, јер су те области већином биле регулисане обичајним правом.²⁹ Управо ту настаје комплексан однос између устаљених обичаја паганског порекла и нових црквених одредби, који су се међусобно преплитали и утицали једни на друге. У средњовековним правним зборницима се под утицајем цркве придаје посебна пажња делима против брака. На пример, Жичка повеља Стефана Првовенчаног највише брине о кривичним делима против морала и брачних права, што се понајвише огледа у редовима о недозвољеном разво-

25 *Ibid.*, 290-291. Муж је могао убити жениног љубавника у овим околностима „само ако је то скомрах или неко ко нема части“.

26 N. Kršljanin, *Adultery as a Crime*, 134.

27 М. Властар, 291.

28 А. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана*, 184.

29 *Ibid.*, 100.

ду.³⁰ Византијско право, које је несумњиво утицало на Душанов законик, стало је од времена Еклоге на строго црквено гледиште да је сваки полни сношај ван брака – греховно и кажњиво дело.³¹ Одличан пример за то налазимо и у Душановом законнику, који чланом прописује: „Ако властелинка учини блуд са својим човеком, да им се обома руке отсеку и нос сареже.“³²

Законик на овом месту инкриминише блуд властелинке са *њеним човеком*. Ова једноставна формулација наизглед говори довољно сама за себе, али иза ње стоји једна уобличена друштвена структура и идеологија тадашњег српског царства. Дакле, поред тога што са једне стране имамо блуд као кажњиво дело, ствари се додатно усложњавају имајући у виду контраст између сталешке припадности његових главних субјеката. У том смислу, Степић закључује да: „Кривично дело које би починила властелинка или које би било почињено над њом кажњавано је са посебно тешким казнама, зато што је ударало на морал/достојанство жене највишег staleжа.“³³ Тако и Кршљанин наводи: „Преступи можда у основи остају исти, али појављују се нови фактори, попут додатне друштвене осуде такве везе, која би могла утицати на тежину казне, као и питања валидности пристанка потчињене стране.“³⁴

У оригиналном законском тексту се уместо *властелинка* помиње реч *владика* у истом значењу. Конструкција *са својим човеком* такође може да збунује, јер се у први мах помисли на властелинчиног мужа, тј. властелина. Поједини аутори, као што је Динић Кнежевић,³⁵ сматрају да се под тим појмом управо и мисли на властелина – међутим у различитим писаним споменицима средњег века ипак постоји до-

30 Зоран С. Мирковић, *Српска љавна истаорија*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд 2023, 54. Види више у: Станоје Бојанин, *Брачне одредбе Жичке љавеле између црквеној и народној канцелија брака*, Византолошки институт САНУ, Београд 2012. и Нина Кршљанин, *Краљ као заштитник цркве: љавна анализа Жичких љавела Стефана Првовенчаног*.

31 А. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана*, 179.

32 „Аште ли владыка блоудъ сътвори съ своимъ чловѣкомъ, да им се шбѣма роуцѣ оуѣскоу и носъ оурѣже.“ Ђорђе Бубало (прир.), *Душанов законик*, Завод за уѣбенике / Службени гласник, Београд 2010, 86.

33 Ђорђе Степић, „Правни положај жена у Душановом законнику, са посебним освртом на властелинке“, *Весник љавне истаорије / Herald of Legal History* 2/2020, 14.

34 Н. Кршљанин, *Правни љоложај жена*, 321.

35 Душанка Динић Кнежевић, „Жене у огледалу Душановог законика“, Сима Ђирковић, Коста Чавошки (ур.), *Законик цара Стефана Душана: Зборник радова са научној скуја одржаној 3. октобра 2000, љоводом 650 година од љројашења*, САНУ, Научни скупови, Књига CVIII, Одељење друштвених наука, књига 24, Београд 2005, 61.

вољно употреба овог термина које доказују противно оваквом тумачењу, како наводи и Бубало.³⁶

Још једна ствар која запада за око је то што се законодавац послужио речју *блуд*. Блуд се карактерише као кривично дело против морала које је углавном спадало у надлежност црквених судова. Свака полна веза ван брака сматрана је у византијском праву кривичним делом и кажњавана је световном казном.³⁷ Може се, међутим, приметити да оваква формулација ипак не би одговарала у случају удате жене, где би се овакав чин сматрао прељубом а не блудом, обзиром да је она већ у браку. Највероватније објашњење је поистовећивање ових појмова у средњовековној правној, друштвеној и историјској пракси.³⁸ Блуд је, како примећује Динић Кнежевић, без сумње био захватио највише слојеве тадашњег српског друштва, иако се о томе није много говорило.³⁹

Занимљиво је то да ни властелинка није била поштеђена, и да је и она сносила подједнаку казну као и њен поданик који се дрзнуо на скрнављење не само њене него и целокупне властеоске части, иако јој је Законик у начелу био благонаклон због њеног друштвеног статуса.⁴⁰ Казна је, дакле, била подједнака за обоје, као што се вероватно узимало и да обоје деле исту кривицу у односу на поменуто недело. Такав став Законика је вероватно производ осетљиве сталешке политике и питања сталешке, али уједно и женске части, која је с овом била у тесној вези, те намере да се негује јасна граница између *власћеле* и *убојих људи*, која потиче још из златопечатне повеље краља Стефана Првовенчаног.⁴¹ Ова специфична ситуација која

36 Ђ. Бубало, *Душанов законик*, 26.

37 „У кривичним делима против морала, за које је казна одсецање носа најчешћа и вековима се примењивала у разним варијантама, циљ казне је унакажење лепоте која је до греха и довела. Грешници са одсеченим носем неће више такав грех чинити. Напротив, они ће се вечно кајати и служити другима као пример у функцији генералне превенције.“ С. Ђирковић, Р. Михаљчић, *Лексикон*, 60.

38 Нина Кршљанин, „Питање властеоске части: анализа чл. 54. Душановог законика“, Љубомир Максимовић, Срђан Пириватрић (ур.), *Српско-јрчко царство Немањића. Идеја и стварност*, САНУ / Српски комитет за византологију, Београд 2025, у припреми. Захваљујем се професорки на уступању радне верзије рада.

39 Д. Динић Кнежевић, 61.

40 „Разматрајући одредбе о положају властелинке закључује се да је он знатно бољи него статус жене загарантован општим нормама ДЗ-а, без обзира на њено звање. Управо због њиховог друштвеног положаја, законодавац је сматрао да би било целисходно дати им бољи правни положај.“ Ђ. Степић, 14.

41 „[...] владар прави јасну разлику између *власћеле* и *убојих људи* (сиромашних) и прописује различите казне за иста кривична дела у зависности од нечијег порекла (*јроштиву роду*) и достојанства (*јроштиву сану*).“ Срђан Шаркић, „Правни

има статус кривичног дела у правом смислу то доказује. Уопштено су казне пооштрене у односу на ромејско право, иако су телесне казне сакаћења прихваћене из Византије.

Казна одсецања руку је симболична, исто као и казна одсецања носа. Ово нарочито осакаћивање је управо показатељ и опомена свима да се сталешка част не сме ни на који начин довести у питање.⁴²

Недопустиво је, готово незамисливо, да један *себар*, припадник нижег сталежа, на такав начин обешчasti властелинку и да се уопште усуди на такав корак. Ово дело има двојаку тежину, те се поред прелажења сталешких граница њему на терет ставља и повреда женске части и чедности. Ваља напоменути да је женин углед у том смислу растао са њеним сталежом, па се самим тим једна властелинка могла сматрати чеднијом и часнијом од, на пример, једне себарке. Незаобилазна околност коју треба имати у виду је та да би најтежа последица коју би прељуба властелинке са собом могла да донесе свакако била ванбрачно зачеће, које би представљало највећи проблем и срамоту, како за властелинку, тако и за властелина. Овакве околности неретко су биле и погодно тле за чин чедоморства, који се бескомпромисно кажњавао смрћу.⁴³ Узгред, ако бисмо се осврнули на сродно дело побачаја, не бисмо пронашли експлицитне одредбе у вези са овим чином у Душановом законуку. То, међутим, не искључује сасвим могућност да је и побачај био кажњаван.⁴⁴ Стога се може закључити да се поменута ситуација прељубе властелинке настојала избећи по сваку цену, првенствено ригорозним казнама.

Уопштено говорећи, блуд је превасходно подразумевао једну класичну поставку актера у којој би доминантну улогу свакако имао мушкарац.⁴⁵ Шкакљиво је, међутим, питање супротне поставке, у

положај властеле у средњовековној Србији“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 1/2010, 8.

42 Н. Кршљанин, „Питање властеоске части“.

43 „Ко се нађе да је убио оца, или матер, или брата, или чедо своје, да се тај убица сажеже на огњу.“ Душанов законик, чл. 96.

44 „У прилог ставу да је у средњовековној српској држави побачај ипак био кажњаван и то сходно канонском праву говори чињеница да је члан 109. Душановог законика бланкетног карактера, то јест да у погледу примене казне за врачаре и траваре (отровнике) упућује на примену закона светих отаца.“ Анђела Ристић, „Недозвољени прекид трудноће: Развој инкриминације у историји српског кривичног законодавства“, *Весник љавне историје / Herald of Legal History* 1/2022, 14.

45 „Мора се имати на уму да је мушкарац постављен као једини учинилац, а жена као пасивни субјект коме треба исплатити накнаду штете, скоро као да је и овде реч о силовању, мада је пристанак девојке на сексуални однос изричито напоменут. Законодавац као да замишља примарно лукавог, искуснијег

којој би жена била активни а мушкарац пасивни субјекат овог чина, те могућности, односно немогућности, себровог одбијања властелинке, имајући у виду његов подређени положај. Вероватно се у таквој друштвеној клими средњовековне српске државе није ни помишљало о варијанти једностране кривице, јер би то одиста било поражавајуће за највиши друштвени слој. Тако примећује и Кршљанин, те наводи да: „Душановом запису делује јасно да у односима између двоје људи, од којих једно припада властеоском, а друго себарском сталежу, доминантну улогу игра властеоски актер, која год комбинација полова постојала. Али, закон то не признаје као олакшавајућу околност за себра.“⁴⁶ Било какво ублажавање казне за себра, или можда чак питање његове невиности, нису били у оптицају за тадашњег законодавца.⁴⁷

Теодор Тарановски износи мишљење о ставу српског средњовековног законодавца о значају и правној природи сексуалног деликта предвиђеног 54. чланом *Душановој законика*, најпре кроз анализу положаја означених субјеката, *властелинке и њеној човека*, а потом и последица које би за њих у том случају уследиле:

„Византијско право, почињући од Еклоге, сматра сваку полну везу ван брака као кривично дело те га кажњава световном казном. Ту традицију наставља Прохирон, у коме претресани случај долази, иако као тежи, али ипак као један од случајева полне везе ван брака, која се уопште кажњава. Сасвим друго становиште заузима у томе погледу Душанов законик. Он ћути за блуд и прељубу уопште, јер те ствари оставља очевидно црквеном суду и црквеној казни, и истиче само један једини онај случај блуда, о коме је реч у чл. 54. Не занима га ту повреда религијских или моралних прописа, него срамна међусталешка комбинација, коју и гони оштром световном казном. Добро, које се у датом случају штити, је сталешка част властеоског сталежа. Вређа је властелинка, која се толико заборавила, да је допустила интимну везу са својим подаником; вређа је њен поданик, који је толико дрзовит, да је преступио забрањену црту, која га увек, по ондашњим назорима, мора одвајати од господског сталежа. Обе странке су подједнако криве у повреди сталешке части властеоске, једна због тога, што је ту част изгубила, друга због тога, што је ту част згазила. Према томе се оба неопходна саучесника претресаног кривичног дела кажњавају истом казном. За обрнути случај, и то, ако властелин учини блуд са својом

мушкарца који је завођењем или преваром навео на блуд девојку која је морала бити веома млада, чим је још била девица. Наравно, замисливи су и другачији сценарији – од прве љубавне везе двоје подједнако младих и неискусних, до односа нешто старијих људи ван брака.“ Н. Кршљанин, *Правни положај жене*, 317-318.

46 *Ibid.*, 328.

47 Н. Кршљанин, „Питање властеоске части“, 10.

поданицом, Законик ћути, јер није се очевидно сматрало, да ту властeosка част долази у питање, а морална страна ствари је, као што смо већ забележили, била остављена цркви.“⁴⁸

Може се приметити да аутор, и поред пружања објективне анализе ове ситуације и квалитетних запажања, ипак запоставља чињеницу да је законодавство средњовековне српске државе обухватало широк спектар разнородних одредаба. Јасно је да би се сваки вид блуда у Душановом царству дао казнити, то јест да је морала постојати одредба која би га регулисала, било да је из области канонског или световног права.

Постоје темељне замерке овом ставу Тарановског, које износи Кршљанин: „Ако бисмо ствар посматрали из перспективе Душанове трипартиције као целине (не тврдећи тиме да се у пракси нужно примењивало оно што је законодавац замислио), ипак – као што чинимо и у случају силовања – јасно је да се не може сматрати да су други случајеви блуда остављени само црквеним прописима, већ да би се на њих супсидијарно применили световни прописи из Скраћене Синтагме. Тим пре се не може сматрати да би неки случај (блуд властелина са потчињеном женом) остајао потпуно некажњен“.⁴⁹ Дакле, јасно је да би се у таквом законском систему за сваки конкретан случај нашао адекватан световни пропис који би га регулисао.

5. ПАРАЛЕЛА СА 53. ЧЛАНОМ ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА

Да бисмо боље схватили казну за блуд властелинке с њеним човеком, неопходно је да је упоредимо са веома сличном казном за једини други сексуални деликт који регулише Душанов законик. То је члан 53. који поручује: „Ако који властелин узме властелинку силом, да му се обе руке одсеку и нос сареже; ако ли себар узме силом властелинку, да се обеси, ако ли своју другу узме силом, да му се обе руке одсеку и нос сареже.“⁵⁰

Из ове одредбе Законика закључујемо да је став законодавца изузетно строг и да за силовање следи казна, само се праве стале-

48 Теодор Тарановски, *Историја српској права у Немањинској држави*, Лирика, Београд 2002, 454.

49 Н. Кршљанин, „Питање властeosке части“.

50 Ђ. Бубало, *Душанов законик*, 86. „Аште кои властелинъ оузме владыкоу по силѣ, да мою се ѡбѣ роуцѣ ѡтсѣкоутъ и носъ оурѣже. Аште ли себрѣ оузме по силѣ владыкоу, да се ѡбѣси. Аште ли своју друтоу оузме по силѣ, да мою се ѡбѣ роуцѣ ѡтсѣкоу и носъ оурѣже.“

шке разлике.⁵¹ За силовање жене из свог сталежа и за властелина и за себра предвиђена је пооштрена казна сакаћења (одсецање не само носа него и обе руке) – а себар који би се усудио да силује властелинку кажњава се вешањем. Оно што је интересно је да о обрнутом случају Законик ћути, те се не помиње казна која би уследила за властелина који силује себарку – као да то у пракси није могуће или се такав поступак игнорише због сталешке разлике, што би била могућа тумачења. У својој анализи ових дела, Соловјев претпоставља: „Вероватно да у том случају остаје на снази блажа одредба византијског права (само одсецање носа); чл. 53. доноси само пооштрене казне.“⁵²

Осврћући се на кривично дело силовања, Мирковић наводи: „Стари законодавац није познавао концепцију тзв. полне неутралности према којој могу кривично одговарати лица оба пола односно жртве могу бити и женска и мушка лица. У складу са друштвеним приликама које му је пружала судска пракса, стари законодавац је предвидео само силовање које је учинио мушкарац над женом.“⁵³ Разлог за то је претпостављена техничка немогућност женског извршења тог дела у пракси, али и чињеница да би по тадашњем схватању била огромна срамота за једног мушкарца у случају да то пријави. У поређењу са ситуацијом из члана 54. Душановог законика, може се закључити да свакако постоји могућност присиљавања или уце-не подређеног слуге од стране властелинке – али њему законодавац због сталешког положаја свакако није био наклоњен, те би било готово немогуће искључити његову кривицу из овог чина. Јасно је да се тиме, поред забране насилног ступања у односе, настоји изразити и јасан став законодавца о сталешком уређењу царства, као и тенденције да се оно очува.

Казна одсецања носа има иза себе дугу праксу, још од старог века. Ова врста казне је инфамна и намењена је кривцу са намером да се он видљиво обележи, али не и да утиче много на његову функционалност. Уједно се лакше води евиденција о кривцима и постиже својеврстан симболички значај који би требало да заувек посрами злочинца, али и опомене друге људе и одврати их од евентуалних покушаја истог дела. Ово је типична оријентална казна која се бележи још од Вавилона. Циљ казне је задовољење крвничког нагона и застрашивање друштва, како се та кривична дела не би понављала. Такође, унакажена лепота (она која их је и увела у грех) јемчи да греш-

51 А. Соловјев, *Законодавство Свѣтана Душана*, 181–182.

52 *Ibid.*, 182.

53 З. С. Мирковић, 68.

ници више неће постати објекти блудних жудњи.⁵⁴ Тим поводом, наставља Соловјев: „Можемо рећи да је казна одсецања носа сасвим непозната у старом словенском праву, као и готово све остале казне сакаћењем. Али одмах се намеће веза са византијским законодавством. Кривично право Еклоге [...] прописује одсецање носа у једнаест својих одредаба [...] и то увек за кривична дела против морала: разне врсте блуда, родооскрвњење, прељуба, силовање кажњавају се том казном, која се примењује и на мушкарце и на жене и на девојке, као субјекте кривичних дела“.⁵⁵

Прављењем паралеле између ова два члана Законика, ради лакшег разумевања и шире перцепције ових деликата, може се стећи утисак о приближно једнакој тежини ова два злочина у очима тадашњег законодавца. Санкције у оба случаја изражавају селективно кажњавање и изражену сталешку диференцијацију, као и генерално незавидан положај жене. Кажњавање злочинца такође је само још један вид акцентовања његовог друштвеног статуса и статуса *ошћењеној* мушкарца, а не циљно обештећење жене и браћење њене личности и њених интереса. Мотив издаје је, рекла бих, такође један од главних разлога који подстиче овакво приступање прељуби, која са собом потом носи тешке последице, међу којима су распад брака, породице, и урушавање угледа и части. Повређивање ових правом заштићених добара на овакав начин никако не остаје неопажено. Било какво потирање породичних вредности и ремећење већ утврђене друштвене структуре, што прељуба и силовање и те како чине, сматрају се директним ударцем на целокупно друштво.

6. ЗАКЉУЧАК

Акценат у овом раду био је на члану 54. Душановог законика који регулише сексуални деликт прељубе, који својом садржином скреће пажњу данашњих тумача и повлачи низ питања – од посебног третмана женске части, преко начина кажњавања па све до заштите властеоске части, имена и угледа, где се заправо враћамо на почетак. Душанов законик омогућава разумевање бројних значајних питања када је реч о српској правној традицији. Препознајући стваран домет Душановог законодавства на наше правно наслеђе, нужно се спознаје вредност тих норми, од којих су се неке у извесном обли-

54 Александар В. Соловјев, „Кажњавање неверне жене у црногорском и византијском праву“, *Архив за правне и друштвене науке*, књ. XXX (XLVII), Београд 1935, 10.

55 *Ibid.*, 5.

ку задржале и данас. Конкретно, проучавајући доступну средњовековну писану грађу за овај рад, стиче се јединствен утисак о положају жена у законским, обичајним и верским оквирима тадашњег царства свеобухватно, почевши од припадника највишег staleжа, па све до оних потчињених. Иако су властелинке уживале већи углед, те имале шире могућности учешћа у друштвеним активностима, док су потоње бивале у том смислу веома ограничаване, може се наћи заједнички именитељ за све њих, а то је мушкарац. Жена је другог разредна фигура, те као да служи као одраз мушке моћи или немоћи, части или нечасности.⁵⁶ Стога се да закључити да је њена одговорност за свако евентуално недела мерена два пута и на својеврстан начин сразмерна значају положаја њеног мушкарца, што ће рећи да са већим положајем долази и већи терет одговорности. Корен изражене женске одговорности на готово свим животним пољима може се приписати и библијском идеалу жене, имајући у виду његов утицај на хришћанске народе. Одговорност жене према мужу, породици и Богу појављује се као предуслов за све њене квалитете.⁵⁷ Код нашег законодавца назире се примарна намера која је била утемељена у заштити положаја повлашћеног властeosког staleжа. Казне сакаћења прописане конкретно за ове сексуалне деликте имају ромејско порекло, а у себи садрже заштиту сталешких и моралних вредности које су живе у српском друштву за време Душановог царства.

БИБЛИОГРАФИЈА

Извори:

Библија или Светио писмо Свјароја и Новоја завјетја (Стари Завјет превео Ђура Даничић, Нови Завјет превео Вук Стефановић Караџић), Глас цркве, Ваљево 2002.

Ђорђе Бубало (прир.), *Душанов законик*, Завод за уџбенике / Службени гласник, Београд 2010.

Матија Властар, *Синџајма* (са српскословенског превела Татјана Суботин-Голубовић), САНУ, Београд 2013.

Свети Сава, *Закономправило*, прев. Миодраг М. Петровић, Епархија Жичка, Краљево 2004.

56 Д. Динић Кнежевић, 57. „Жене, које нас овом приликом интересују, као битан чинилац друштва, мада на маргинама јавних политичких збивања, у сенци родитеља и мужева, нашле су своје скромно место у законским текстовима, више да би се заштитио јавни морал и истакла права мужева над њима, него њихова права.“

57 Приче Соломонове, 31:10: „Ко ће наћи врсну жену? Јер вреди више него бисер.“

Литература:

- James A. Brundage, *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*, The University of Chicago Press, Chicago – London 1987.
- Душанка Динић Кнежевић, „Жене у огледалу Душановог законика“, Сима Ђирковић, Коста Чавошки (ур.), *Законик цара Стефана Душана: Зборник радова са научној скупштини одржаној 3. октобра 2000, поводом 650 година од пројашења*, САНУ, Научни скупови, Књига CVIII, Одељење друштвених наука, књига 24, Београд 2005, 57–65.
- Nina Kršljanin, „Adultery as a Crime in the Western World and Beyond: From a Man's Property to (In)Fidelity, From Discrimination to Decriminalization“, Dragica Vujadinović, Antonio Alvarez del Cuillo, Susanne Strand (eds.), *Feminist Approaches to Law: Theoretical and Historical Insights*, Springer, Cham 2023, 129–150.
- Нина Кршљанин, *Правни положај жене у средњовековној Србији*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2024.
- Нина Кршљанин, „Питање властеоске части: анализа чл. 54. Душановог законика“, Љубомир Максимовић, Срђан Пириватрић (ур.), *Српско-јерничко царство Немањина. Идеја и стварност*, САНУ / Српски комитет за византологију, Београд 2025, у припреми.
- Зоран Мирковић, *Српска јавна историја*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Центар за издаваштво и информисање, Београд 2017.
- Анђела Ристић, „Недозвољени прекид трудноће: Развој инкриминације у историји српског кривичног законодавства“, *Весник јавне историје / Herald of Legal History* 1/2022, 9–51.
- Александар В. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Скопско научно друштво, Скопље 1928.
- Александар В. Соловјев, „Кажњавање неверне жене у црногорском и византијском праву“, *Архив за јавне и друштвене науке*, књ. XXX (XLVII), Београд 1935.
- Војислав Станимировић, „Правни положај жене у Старом завету и Курану“, *Архив за јавне и друштвене науке* 4/2020, 101–144.
- Ђорђе Степић, „Правни положај жена у Душановом законик, са посебним освртом на властелинке“, *Весник јавне историје / Herald of Legal History* 2/2020, 9–37.
- Теодор Тарановски, *Историја српског јавног у Немањинској држави*, Лирика, Београд 2002.
- Сима Ђирковић, Раде Михаљчић (прир.), *Лексикон српског средњег века*, Knowledge, Београд 1999.
- Срђан Шаркић, „Правни положај властеле у средњовековној Србији“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 1/2010, 7–27.

Danka RENOVICA*

PUNISHMENT FOR ADULTERY IN DUŠAN'S
CODIFICATION, WITH SPECIAL REFERENCE
TO ARTICLE 54 OF DUŠAN'S CODE

Summary

This article considers where and in which context the notion of adultery appears, what legal force it has under certain circumstances, and how punishment for it is defined in comparison to other similar offences. Particular attention is devoted to Article 54 of Dušan's Code. Adulterers used to be punished by severe corporal punishment. In this area, we can reassess the influence of Roman law on medieval Serbian law. Matija Vlastar, in his *Syntagma*, mentions adultery in the context of "carnal crimes." Analysing this medieval legislation, primarily Dušan's Code, several questions arise. Does a domination of secular or ecclesiastical punishment exist, and what is the attitude of medieval legislation toward the offence of adultery? Among the range of questions raised by this topic, the issues of marriage and a woman's honour, as well as the position of women in medieval society in general, certainly stand out.

Keywords: *Adultery. – Sexual offences. – Dušan's Code. – Punishments. – Morality. – Nobility.*

Рад приспео / Paper received: 14.10.2024.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 20.3.2025.

* Second-year graduate student at the University of Belgrade Faculty of Law, dankarenovica1@gmail.com

This article was first presented at the Iustoria 2023 Conference, organised by the University of Belgrade Faculty of Law.